

UDK 949.71»19«(091)
Stručni članak

Naučni skup „Hvar u NOB”, 18–19. XII 1984.

MILICA BODROŽIĆ

Muzej Revolucije naroda SFRJ, Beograd, SFRJ

U okviru proslave 40 godina oslobođenja Hvara i Dalmacije održan je simpozijum koji je imao radni i manifestacioni karakter. Na skupu je podneto 80 referata i saopštenja. Sama činjenica da je nastupio toliki broj učesnika potvrđuje da postoji veliko interesovanje istoričara i drugih istraživača za tu temu. Skup je otvorio Miroslav Ćurin, direktor Instituta za historiju radničkog pokreta Dalmacije, koji je i organizovao simpozijum. Veljko Visković, predsednik Skupštine Hvar, pozdravio je učesnike simpozijuma i naglasio da je narod Hvara ostvario velike uspehe u izgradnji i 1983. imao 1900 dolara po stanovniku.

Uvodno saopštenje podneo je Andro Gabelić i izneo osnovna obeležja NOB na Hvaru. Autor ističe da je narod Hvara dao sve što se moglo dati, predvođen Komunističkom partijom koja neprekidno raskrinkava sve neprijatelje i demaskira mračno lice fašizma. Oštrica je usmerena protiv frankovaca i desnog krila HSS-a. Nakon proglašenja tzv. NDH, 10. IV 1941, na Hvar se dovode ustaški funkcionari izvana. Posle dolaska Talijana, 23. aprila, oni sebi stavljaju miroljubivu masku. Referent iznosi stanje partijske organizacije i pripreme za oružanu borbu. Druga faza NOB na Hvaru nastupila je posle održavanja savetovanja na Dinari kojem prisustvuju i predstavnici sa Hvara. Gabelić izlaže vojne akcije na Hvaru i konstatuje da NOO-i regulišu sve strane života na otoku. Kad Talijani otkrivaju pravo lice i počinju teror, organizacije NOP-a bodre ljude i ukazuju im na perspektivu. Do kapitulacije Italije Hvar je most za odlazak na Biokovo. Od kapitulacije Italije do januara 1944. Hvar je slobodan. Strategijska je osnovica za rukovođenje NOP-om. Mobilizirane su sve raspoložive snage. Na početku novembra radi se na formiranju dvaju bataljona i otočke flotile. Na Hvaru boravi oko 4000 izbeglica o kojima se brine NOO. Na Hvar se, 19. I 1944, iskrcavaju Nemci. Više od 2000 Hvarana je u jedinicama NOVJ. Gabelić ukazuje na delatnost KPH, NOO-a i dr.

Sibe Kvesić opisao je Komunističku partiju kao organizatora i rukovodioca NOB na Hvaru. Partija se osniva 1920. Ona je svesna neminovnosti sudara s vladajućom klasom. Već 1921. počinju progoni i hapšenja. Njene ideje najviše prihvata omladina. Pred rat Partija ima 130 članova u 13 organizacija. Broj simpatizera je mnogo veći. Referent ističe značaj savetovanja na Vještica Gori i reorganizacije Partije na Hvaru. Pred kapitulaciju Italije Partija broji 158 članova i 283 skojevca. Oni utiču da se u narodu stvara jasna vizija i perspektiva. Partija shvata da NOP mora biti opštenarodni. Ona se i u najtežim uslovima

brine za ljude. Marko Miloš napisao je rad o razvoju Skoja i antifašističkog omladinskog pokreta u toku NOB na Hvaru.

Nikola Repanic obradio je partijske veze o. Visa sa Hvarom koji su i administrativno vezani naročito na parlamentarnim izborima 1927. Do velikog hapšenja komunista došlo je 1936. Autor ukazuje i na učešće Partije na parlamentarnim izborima 1938. i održavanje oblasne konferencije u Splitu kojoj prisustvuje i J. B. Tito. Ističe se velika aktivnost Andrije Božanića. Govori o kandidatskim grupama i načinu rada sa njima, kao i značaju Hvara u prebacivanju dobrovoljaca sa Visa na Hvar.

Miroslav Ćurin dao je skicu za biografiju Ivana Lučića Lavčevića, rođenog 23. XII 1900. u Starom Gradu. Lavčević je 1922. postao skojevac. Na univerzitet u Moskvi odlazi 1928. Postao je član PK KPH za Dalmaciju 1940. Pisac je proglasa narodu Dalmacije, 12. IV 1941, da se suprotstavi ustaškoj mobilizaciji. Posle hapšenja strahovito je mučen i ubijen 23. XII 1942. Ćurin konstatuje da F. Čulinovića frapira postavljeni poziv na sudbonosni obračun s okupatorom i kvislinzima u proglasu od 12. IV 1941. KP ne priznaje ni okupaciju ni kapitulaciju. U proglasu od 30. X 1941. poziva se narod Dalmacije da se diže u borbu. Lavčević je idejni kreator partijske linije, a Andrija Božanić smatra da je on mozak PK Dalmacije. Za narodnog heroja proglašen je 25 dana posle Titovog proglašenja.

Hvar je u vremenu sloma Kraljevine Jugoslavije 1941. opisao Ivo Ćurin. Tada KP Hvara ima 130 članova. Zbog toga što nema dovoljno ustaša dovode se studenti frankovci koji se zalažu za ustašku vlast. Do dolaska Talijana bezvlašće, a posle njihovog dolaska dvovlašće. KP pokazuje da ne prihvata ni kapitulaciju ni okupaciju. O manifestacijama antifašističkog i rodoljubivog raspoloženja na Hvaru govorio je Nikša Vujnović. Naročito se osvrnuo na proslave 1. maja i godišnjice oktobarske socijalističke revolucije, kada se pale vatre, ispisuju parole i ističu crvene zastave. Skojevci se odupiru parolama i uzvicima u slavu Pavelića i okupatora a protiv KP.

Veseljko Huljić obradio je međupovezanost NOP-a na Hvaru sa susednim otocima i Podbiokovljem u toku NOB-a. Autor daje najpre periodizaciju i naglašava da se partijskom nadgradnjom stvaraju ilegalne grupe koje odbijaju da stupe u ustaško-domobranske jedinice. Huljić izlaže kako se ostvaruje međusobna povezanost i ističe da je osnovna socijalna struktura stanovništva težačko-radnička. Na Hvaru je postojalo raspoloženje za borbu.

Najviše referata, njih 19, tretiralo je vojnu problematiku, tj. djelovanje jedinica NOVJ na Hvaru. Ljubomir Bošnjak prikazao je udarne i diverzantske grupe i njihovu aktivnost na Hvaru, a Tomislav Pašalić oružane jedinice NOP-a na Hvaru 1941—1945. Gotovo svi stanovnici odbijaju da pristupe u jedinice NDH. Pašalić navodi organizacijski sastav, broj boraca i akcije čete »Matija Ivanić«, kao i značajne momente za formiranje hvarske flotile, hvarskog bataljona, Hvarskog NOP odreda i 1. otočke brigade (12. dalmatinske NOU brigade). Posle kapitulacije Italije formiraju se tri komande mesta. Hvar u toku NOB daje 2120 boraca od kojih je 418 izgubilo živote. Slavko Vukčević je prikazao oblike oružanog otpora okupatoru i kvislinzima.

Nikola Tomić opisao je partizanske pomorske veze Vis-Hvar i njihov značaj. Veze se održavaju ribarskim brodovima. Navodi kako se prebacivalo u grupama i kamo borci odlaze. Veza Vis-Hvar preko Solina je kraća i njome se prebacuju

pojedinci. Hvar je bio most za prebacivanje. Jovan Vasiljević dao je pomorske partizanske veze Hvara sa susednim teritorijama.

Osnivanje i delovanje hvarke partizanske čete »Matija Ivanić«, prikazao je Vinko Belić. Nastala je od dva voda. Pomaže delatnost organa NOP-a i štiti imovinu naroda. Četa osigurava prihvat i prebacivanje na Biokovo. Izvodi nekoliko zapaženih akcija što izaziva bes Talijana. Postoji 14 meseci. V. Huljić opisao je Hvarsko-viški NOP odred koji ima dva bataljona. Odred je izveo 30 akcija. Mitar Tabak prikazao je Hvarski partizanski odred. Kao i Huljić naveo je komandni kadar, naoružanje, brojno stanje, delovanje svih triju bataljona tog odreda i starosnu strukturu. Odred se smatra prvom pomorskom pešadijom.

Berislav Visković izložio je oružane borbe na Hvaru, koji je ključno uporište NOP-a, i prikazao borbe protiv Talijana a zatim protiv Nemaca. Prikazujući oružane borbe na Hvaru, Nikola Anić ističe da se mogu podeliti na dva dela: do i posle kapitulacije Italije. Pojačan je tempo napada na Talijane što se više približava kapitulacija Italije. Protiv Nemaca je izvedeno 27 akcija. Razvoj Mornarice NOVJ na Hvaru prikazao je Kažimir Pribilović. Na Hvaru je uspostavljena mornarička komanda. Kompletne jedinice prebacuju se na Hvar koji nikad ne ostaje bez mornarice. Hvar je u razvoju naše Mornarice odigrao značajnu ulogu. Razvitak Hvarske flotile Vladimir Isaić deli u tri razdoblja uz opis glavnih karakteristika i zadataka svakog razdoblja.

Osnivanje i borbenu delatnost Hvarskog bataljona »Matija Ivanić« opisao je Milan Dorotka, a Nikola Anić prvu otočku brigadu (12. dalmatinsku NOU brigadu) koja je formirana 15. IX 1943. od Bračkog, Hvarskog i Viškog partizanskog odreda. Anić navodi akcije brigade koja učestvuje, uz ostalo, u oslobađanju Splita i kninskoj operaciji. Prva je ušla u Knin i posle odmora poduzela veliki marš na Mostar. Poslednja borba brigade je kod Ilirske Bistrice.

Referat Milana Rake zapravo je sažetak monografije o 11. dalmatinskoj brigadi na Hvaru. Na sredini novembra povlači se sa Biokova na Hvar. Tu se prebacio i štab 26. divizije, i brigada reorganizovana. Rako je prikazao tok borbe na Hvaru protiv Nemaca.

Ante Biočić opisao je borbe za otoke i odnos sa saveznicima. NOV se bori protiv Talijana a posle zadaje velike udarce Nemcima. Biočić navodi gubitke neprijatelja u borbi za oslobodjenje otoka, ističe dvoličan stav saveznika, koji jedinicama NOVJ daju samo malo artiljerije, a mi ih štitimo i materijalno pomažemo.

Dragoljub Tmušić prikazao je desant 26. divizije na Hvar u martu 1944. U radu se autor služio prepiskom VIII korpusa i 26. divizije. Dejstva pokazuju da je štab 1. dalmatinske brigade imao za cilj čišćenje celog otoka, koje otpočinje 22. III 1944. Neprijatelju su naneti veliki gubici. Viktor Kučan opisao je učešće hvarskih boraca na Neretvi i Sutjesci, Nikola Anić oslobodjenje Hvara, a Miloje Pršić borbe 26. divizije u makarskom primorju, njeno povlačenje na Hvar i odbranu Hvara od oktobra 1943. do januara 1944. Gojko Vujčić prikazao je uništenje nemačkog bataljona »Brandenburg« u septembru 1944. Taj lovački bataljon bio je razvrstan u 4 čete sa po 80—100 vojnika. Puk vrši prvo desant na Brač i zlostavlja stanovništvo. Moral nemačkih jedinica je pokoleban. U borbama se spasilo svega oko 100 nemačkih vojnika.

Ilegalni rad organizacije NOP-a na Hvaru dala je Vlatka Matković. Talijani nude mir Hvaranima za poslušnost. Ali raste broj organizacija Skoja, KP i AFŽ. Talijani ne otkrivaju ko je provaljivao u magacine. Na Hvaru se organizuju pri-

hvatne stanice. Organizuju se ilegalni sastanci u vinogradima. Ilegalni rad je svestran.

Obaveštajna služba i sistem bezbednosti NOP-a na Hvaru u NOB bio je predmet izlaganja Milana Obradovića. On ukazuje na genezu iz ilegalnog perioda i govori o bezbednosnim funkcijama čete »Matija Ivanić« i Hrvatskog odreda. Mere bezbednosti prisutne su kod svakog pristalice NOB. Ogromna je uloga i značaj stanovništva Hvara. U listovima (8 ih izlazi na Hvaru) govori se o bezbednosti i samozaštiti. Vice Srzić Gabro izneo je svoje sećanje na zbivanja, događaje i procese na Hvaru, posebno na proslave 1. maja i dana oktobarske revolucije, a naročito na prelaz hvarske mladosti u surovo Biokovo. Mladići ispunjavaju zadatke KPH. Slobodan Branković je napisao rad o slobodnoj teritoriji na Hvaru.

Miroslav Ujdurović u svom je referatu obradio osnivanje i aktivnost NOO-a na Hvaru, a Marin Franičević njihovu delatnost od Inicijativnog odbora do plenuma Kotarskog NOO-a u Svirčima 1943. Navodi članove odbora, odluke, zadatke i smernice donete na pojedinim sednicama i konferencijama i rad na njihovom sprovođenju. Frane Jurić, govoreći o otočkom odborniku, kaže da on nosi literaturu, hranu, listove i dr. Od ratnih odbornika se zahteva zaštita i zalogaj, a on je i lekar. Lik odbornika poklapa se sa shvatanjem Vladimira Bakarića da NOO-i moraju biti nosioci vlasti. Pero Splivalo opisao je narodne sudove u NOB na Hvaru.

Radisav Nikolić govorio je o vojnopozadinskim organizacijama i ustanovama na Hvaru, koje se na svim otocima javljaju kasnije no na kopnu. Nikolić ukazuje na njihovu pojavu, razvoj i raznovrsnu aktivnost, naročito na mobilizaciji od 16 do 60 godina kojoj se svi odazivaju. U januaru 1944. otkrivena je grupa raketaša, a organizuje se i ishrana stanovništva, radi na dezinfekciji i uspostavljanju stalne veze s kopnom. Vojnopozadinske organizacije i ustanove odigrale su značajnu ulogu u obnovi stambenih zgrada i dr.

Milica Bodrožić obradila je socijalne grupe na Hvaru u NOR-u i navodi da je Kotarski komitet KPH Hvara 13. VII 1943. imao 16 čelija i 80 članova i to: 9 radnika, 64 seljaka, 5 intelektualaca i 2 ostalih. Hvar je u jedinice NOVJ dao 2120 boraca iz raznih slojeva društva, a većinom iz redova seljaka. Autorica navodi socijalni sastav odbornika na izborima u septembru 1942. Iznosi i aktivnost NOO. Ukazuje na rad prosvetnih radnika, posebno učitelja. Konferencija hvarskih pčelara održana je 20. VIII 1944. i na njoj se govori o obnovi pčelarstva. To je prva konferencija te vrste u Dalmaciji.

Miroslav Ćurin izneo je u kakvim je okolnostima formiran hvarski i jugoslovenski zbeg potkraj 1943. na Hvaru, u južnoj Italiji i El Shatu. Ćurin je naveo deo rezultata vlastitih istraživanja i istakao da se među 37.000 pripadnika zbeга našlo i 2989 Hvarana, neboraćkog življa koji je prevezen u Južnu Italiju i Egipat. Nevenka Božanić napisala je rad o kulturno-propagandnoj delatnosti i pisanoj reči na Hvaru u toku NOB.

O ratnim bolnicama i snabdevanju lekovima na Hvaru govorio je dr Hrvoje Tartalja. Podsetio je na postojanje prve partizanske otočke bolnice u Gdinju. Osvrnuo se i na istaknute patriote i komuniste lekare kao što su Orest Žunković, Krste Rudan, Vladislav Beljakov i drugi. U kasnijem periodu rata Hvar je bio domicil bolnice VIII korpusa.

Mate Zaninović govorio je o školstvu i prosvetnoj delatnosti u toku NOB. Konstatuje da je i pre oslobođenja partizansko školstvo na Hvaru bilo razvijeno i do-

bro organizovano. Osvrnuo se i na prvo savetovanje partizanskih učitelja u Pivarnu u oktobru 1942. Školska deca su podučavana u duhu NOB.

Gordana Tudor govorila je o delatnosti oblasnih rukovodstava na Hvaru, koja dvaput borave na njemu. Na Hvaru je održana Prva oblasna konferencija NOP-a u oktobru 1944. sa 1500 delegata, Druga skupština NOO-a Dalmacije i Druga oblasna konferencija omladine Dalmacije sa 1300 učesnika. Andro Gabelić govorio je o tradiciji pučkog ustanka Hvarana pod vodstvom Matije Ivanića 1510. Taj ustanak je inspirisao Hvarane Antu Bojanića i Grgu Gamulinu da Hatzeovoj »Slobodarki« i stihovima Stevana Smodlake dodaju hvarske strofe koje su postale prava himna revolucionara pod imenom: »Padaj silo i nepravdo«. Rodoljub Čolaković isticao je veliki značaj te pesme. Na svim frontovima borio se Ivanić kojem je dat nov duh vremena.

Rade Guberina govorio je o privredi na Hvaru u toku rata i revolucije. Ističe da je narod trajni izvor materijalnih sredstava u vidu crvene, a kasnije narodne pomoći. Prikuplja se novčana pomoć, 19.000 komada odeće i 872 para obuće, što je poslato na Biokovo. Ratna privreda i poljoprivreda ublažavali su glad i neimaštinu u vreme rata. Zajedničkim radom 1942. i 1943. urodilo je 56 kvintala pšenice koja je tada značila život. Na otoku su za vreme oslobođenja organizovane radionice, brodogradilište, ribolov, pomorski saobraćaj s Visom i dr. Mladen Colić napisao je saopštenje o uspostavljanju vlasti tzv. NDH na Hvaru, Dragoslav Džinić o talijanskoj okupaciji, Antun Miletić o nemačkom okupacionom sistemu, a Stipe Dužević o držanju verskih krugova prema NOP-u. Nikola Anić govorio je o iskrcavanju ustaša na Sućuraj 17/18. IX 1943. i značajnom iskustvu da naši sa malim snagama i slabom organizacijom, lošom obučenošću i pomanjkanjem borbenog iskustva ne uspevaju da ostvare postavljene zadatke.

Marko Andrejić opisao je proces izgradnje JNOF-a na Hvaru, čiji su stanovnici (težaci, ribari, radnici i intelektualci) masovno opredeljeni za njega. Odbori fronta organi su široke organizacije u kojoj mogu delovati svi, bez obzira na stranačku pripadnost. Posle mesnih održava se i kotarska konferencija na Hvaru čime je završen problem konstituisanja fronta. Marija Sentić napisala je referat o delatosti AFŽ na Hvaru u toku NOB.

Vladimir Sabolić dao je osnovna pitanja delovanja KPH i snaga NOP-a na Hvaru od oslobođenja otoka do kraja rata. Obrađuje i sve aspekte NOP-a od maja 1944. do maja 1945 (prehrana stanovništva i vojske, privreda, škole, sudstvo, političke organizacije, radna mobilizacija stanovništva i dr.). Materijalno stanje stanovništva je teško.

Tatjana Kovač obradila je arhivsku građu o NOB-u otoka Hvara u Historijskom arhivu Splita. Ukazala je na to u kojim se fondovima nalazi građa za istoriju NOP-a na Hvaru i okolini. Vlasta Višić opisala je arhivsku građu o NOB-u na Hvaru u AIHRPD i AIHRPH. Mirjana Kolumbić prikazala je arhivsku građu o NOB na Hvaru. Marinko Petričić dao je bibliografiju radova o NOB na Hvaru. Istakao je značaj Zbornika dokumenata i podataka o NOR u izdanju Vojnoistorijskog instituta, dela Dalmacija u NOB Drage Gizdića, NOB u Dalmaciji, zbornika dokumenata IHRPD i drugih dela i konstatovao je da je očita neujednačena zastupljenost obrađenih problema. Najviše su obrađene akcije na moru, dok su slabo obrađeni NOO-i i dr.

Jure Franičević Pločar nadahnuto je prikazao etos revolucije.

Na skupu je podneto 20 referata kojima je dat vidan doprinos u pojedinačnim, sažetim i dokumentarnim izlaganjima o NOB u više od 20 mesta o. Hvara. U njima se govori o broju stanovnika, vremenu formiranja partijske organizacije, Skoja, stavu prema tzv. NDH, neprijatelju, NOP-u, broju učesnika u jedinicama NOVJ, poginulih, nosilaca spomenice 1941, broju oficira i podoficira u JA i dr. Tonko Novak shodno navedenoj šemi obradio je Hvar u NOB, Ante Hraste Brusje, Vicko Bošković Grablje, Jugoslav Aleši Stari Grad, Ivo Splivalo Jelsu, Nikola Vidošević Vrbanj, Kuzma Dubrović Vrbosku, Ivo Bojanić Vrisnik, Frane Duboković Pitve, Mate Carić Svirče, Dulčić Rudinu, Tato Stančić Zastrazišće, Ivo Ćurin Gdinj, Stjepan Rodan Bogomolje, Stjepan Modrić Sućuraj, Petar Jerković Selca, Mate Malić Zavalu i Ivan Dolac, a Drago Šćepanović Sv. Nedjelju.

Diskusija je bila živa i konstruktivna. U njoj je uzelo učešća više govornika. Pokrenuli su nova pitanja ili bolje osvetlili već postavljena (A. Vojković, D. Bilčić, F. Nežić, R. Kokić, V. Isaić, F. Trgo, B. Trbuhović i A. Gabelić). U završnoj reči Miroslav Ćurin istakao je da ukupnost svih tema dokazuje da je revolucionarni radnički pokret imao neprestan kontinuitet. Posle četiri decenije od završetka revolucije i konačnog oslobođenja Hvar je zaslužio da novim generacijama ostavi u trajan spomen i čuvanje iscrpnu i istorijski valoriziranu istinu o NOB na ostrvu i da se time oduži onima koji su doneli slobodu. Na skupu se nastojalo uneti nove boje, ocene i dokumenta u mozaik dosad poznatih ratnih zbivanja na Hvaru 1941 — 1945. Živih aktera je sve manje, pa je i ovo bio pokušaj da se prikupe njihova svedočanstva, osveže autentičnim dokumentima i pridodaju dosadašnjoj historiografiji kako bi se ocenio pravi doprinos Hvarana ne samo oslobađanju ovog otoka, nego i njihovo učešće u velikoj ratnoj epopeji na širim dalmatinskim, jadranskim i jugoslovenskim prostorima.

Učesnici skupa prisustvovali su otvaranju izložbe dokumentarnih fotografija Stevana i Katarine Benčić u Lođi, koje su nastale u vreme okupacije, a naročito u vreme oslobođenja Hvara posle kapitulacije Italije. Od tada oni su kamerom zabeležili sve što je bilo značajno za taj i naredni period borbe pa su nastali mnogobrojni fotosi sa skupova, konferencija, zborova, savetovanja i priredbi. Od kapitulacije Italije do kraja rata Hvar je bio sedište 26. divizije, Štaba Mornarice, Četvrtog sektora i gotovo svih institucija Dalmacije. Kroz grad Hvar je prošao deo zbeга na putu za Vis i Italiju. Tu su bile i bolnice NOVJ i mnoge radionice. Benčićevi su to slikom zabeležili i sačuvali od zaborava. Stevan Benčić je početkom 1944. pošao na Vis i postao član Press-biroa Nacionalnog komiteta, a zatim fotoreporter Tanjuga i »Politike«, koje je bogato snabdevalo fotografijama. Napravio je prvu sliku J. B. Tita u maršalskoj uniformi koja je, uz ostale, postavljena na izložbi. S. Benčić je sa institucijama prve vlade krenuo na put za Srbiju i sudelovao u borbama za oslobođenje Beograda. Tom izložbom fotosa supružnika Benčić oživljen je jedan vid revolucije, jer njihove fotografije svedoče neposrednošću i autentičnošću.